

BABUSIK FERENC

KÉSŐI KEZDÉS, LEMORZSOLÓDÁS – CIGÁNY FIATALOK AZ
ÁLTALÁNOS ISKOLÁBAN

 DELPHOI
CONSULTING

Fő háttérproblémák, a kutatás céljai

A cigányság egésze, *mint olyan* szenved iskoláztatási hátrányokat, ez a hátrány számtalan ok együttes eredőjének tudható be. A fő okok a következők:

- a cigány tanulók családi szocializációja, az (egyébként rendkívül rétegzett, inhomogén) cigányság és a többségi társadalom - család által közvetített - kulturális mintáinak különbözősége,
- nyelvi hátrányok (elsősorban a beás és oláh cigányok nem kizárólagosan magyar nyelvű anyanyelvi szocializációja, valamint a nyelvváltás nehézségei,
- az óvodába járó roma gyerekek aránya önmagában alacsony, az 5. életévtől kötelező óvodai részvétel sok esetben az utolsó fél évre korlátozódik,
- a roma népesség szociális helyzete, magas arányú munkanélkülisége, területi elhelyezkedése (elsősorban kistelepülési, illetve magas munkanélküliségtől sújtott régiókban való elhelyezkedés,
- hátrányos megkülönböztetés, valamint szegregatív gyakorlat (a hátrányos megkülönböztetés és a szegregáció nem feltétlenül tudatos az iskolai gyakorlatban, mindenesetre ennek következményeként a cigány gyermekek aránya a gyógypedagógiai képzésben irreálisan felülreprezentált, a felzárkóztató osztályokban ugyancsak túlzottan és indokolatlanul magas),
- pedagógiai gyakorlat (a cigányok speciális oktatási-pedagógiai problémáira felkészült pedagógusok száma alacsony, elenyésző az ezirányú pedagógus-továbbképzési program, nem kialakult a speciálisan cigány gyermekek teljesítménymérésének elve és gyakorlata, stb.),
- iskolaszervezeti, iskolaszervezési kérdések (a nemzetiségekre és hátrányos helyzetű csoportokra elkülönített alapok kezelésének intézményi gyakorlata sok esetben a célhoz képest ellentétes hatást fejt ki, szegregatív hatású cigány osztályok szervezése, az ilyen osztályokban tanítók kontraszelekciója, hiányzó vagy éppen előítéletes szülő-iskola kapcsolat, stb.).

A legutoljára elkészült két kutatás - Havas Gábor munkacsoportjának vizsgálata¹, valamint saját kutatásunk² - nem az általános iskolák teljes körét, hanem valamilyen szempont alapján vett mintáját vizsgálta.

Teljes hitelességgel a saját kutatásunkról nyilatkozhatunk: az 1998/99. tanévben azon általános iskolák körét kutattuk, amelyekben a roma tanulók aránya meghaladta a 8,5 %-ot.

Adataink a megkeresett összesen mintegy ezer általános iskola 36 %-a válaszáin alapulnak, tehát igen magas statisztikai megbízhatósági szintet képviselnek.

A kutatás nyomán az 1998/99. tanévre vonatkozóan tehát országos szinten állnak rendelkezésre adatok a következőkről:

- A roma tanulók arányának változása az elmúlt hét évben.
- A roma tanulók iskolai arányainak összefüggései a települések méretével, az ott élő roma népesség arányaival, stb.
- Az iskolai programok (normál képzés, felzárkóztatás, speciális etnikai programok szerinti képzés), a gyógypedagógiai képzés, valamint a magántanulók arányának összefüggései a roma tanulók arányaival, az iskola méretével, stb.

¹ Havas Gábor - Kemény István - Liskó Ilona: Cigány gyerekek az általános iskolában. OKI, 2000.

² Babusik Ferenc: Kutatás a roma gyerekeket képző általános iskolákban. In.: A cigány népesség esélyei Magyarországon. Kávé Kiadó, Bp. 2002.

- Az iskolák önkormányzati finanszírozásának összefüggése a roma tanulók arányával, a képzési kínálattal, valamint az eredményességgel.
- Az iskolák eredményességének és a roma tanulók középiskolai továbbjutásai esélyeinek kérdései.

A vizsgálat főbb megállapításai

- Az iskolákban a roma gyerekek aránya az elmúlt hat évben egyenletesen növekedett - a demográfiai trendnek megfelelően átlagosan 10 százalékkal.
- Azon általános iskolák, amelyekben folyik gyógypedagógiai képzés, elsősorban azok az iskolák, melyekben magas a roma gyerekek aránya.
- Az általános iskolákban folyó gyógypedagógiai képzésben (osztályokban, tagozatokon, valamint az un. integrált képzésben) a roma gyerekek aránya jelentősen felülreprezentált. Ez a felülreprezentáltság legerősebben azzal függ össze, hogy milyen magas az iskolában tanuló roma gyerekek aránya - tehát elviekben független a sérültség lehetséges individuális okaitól.
- A gyógypedagógiai képzés, valamint a felzárkóztató programokban való részvétel - illetve a cigány kisebbségi program szerinti oktatás - eloszlásukat és az ilyen programokban tanuló roma gyerekek arányait tekintve - egymás alternatíváinak tekinthetők.
- Minél magasabb az iskolában a roma gyerekek aránya, annál magasabb a magántanulók számaránya is. A 25 % roma tanuló feletti iskolákban a magántanulók zöme (80%) roma tanuló.
- Az iskolák helyi önkormányzati támogatása nem arányos az önkormányzatok normatív bevételeivel. A támogatás nem követi, esetenként éppen ellentétes az iskola rászorultságával (pl. az iskola mérete, a roma tanulók aránya). Irracionális módon, azok az iskolák részesednek a legmagasabb fajlagos önkormányzati támogatásban, amelyek semmilyen speciális programot nem indítanak a roma tanulók részére. Ezt kiegészíti az a jelenség, hogy a felzárkóztató képzés indításának iskolai arányaival fordított arányban áll az önkormányzati támogatás mértéke - mintegy "büntető" jelleggel.
- Az iskolák önkormányzati támogatásának mértéke és az iskolák roma tanulókra vonatkozó eredményessége nem áll kapcsolatban egymással.
- Az iskolák eredményességét egyedül a középiskolai továbbjutási mutatók képviselik. A roma tanulók továbbjutási esélyei lényegesen rosszabbak, mint az átlag - különösen a gimnáziumokba, illetve az érettségit nyújtó szakképzés intézményeibe.
- A roma tanulók abban az esetben jutnak át viszonylag a legsikeresebben középfokra, ha olyan intézményben tanultak, amelynek mérete közepes, illetve olyan iskolában végeztek, ahol nincs felzárkóztató képzés.

Szükségesek az olyan megbízható, országos terjedelmű - és akár rendszeres - felmérések, amelyek birtokában az oktatáspolitikai cselekvési programokat dolgozhat ki a roma gyerekek általános iskolai lemorzsolódási arányának csökkentése érdekében. Kutatásunk³ a fentiekben vázolt információigényt kívánta kielégíteni, továbbá olyan összefüggéseket feltárni, amelyek birtokában az oktatáspolitikai hathatós intézkedéseket tervezhet meg.

³ A kutatást az Oktatási Minisztérium támogatta.

A kutatás mintája.

Adatvédelmi okokból az 1993/94. tanévtől az iskolákban nincs etnikai alapú nyilvántartás. A vizsgálat időpontjában tehát az OM nyilvántartásában sem állt rendelkezésre olyan adat, hogy mely általános iskolában tanulnak roma gyerekek, illetve milyen arányban. Egyetlen hozzáférhető adatként megkaptuk azon iskolák címlistáját, amelyek *biztosan* rendelkeznek cigány kisebbségi programmal – ez összesen 328 intézményt jelentett. Mindennek következtében nem állt rendelkezésünkre azon általános iskolák bizonyítható alapsokasága, amelyben tanulnak roma gyerekek. A vizsgálat sokaságának előállításához tehát valamilyen egyéb megbízható módszert kellett alkalmaznunk.

Rendelkezésünkre állt azon iskolák jegyzéke, amelyben az utolsó MKM adatfelvétel (1993/94. tanév) idején a roma tanulók aránya meghaladta a 8,5 % -ot. Ezt az adathalmazt használtuk fel és kontrolláltuk a 2000 –ben elvégzett reprezentatív általános iskolai roma kutatás⁴ során. Az OM nyilvántartása szerint cigány kisebbségi programmal működő iskolák valamint az előzőben említett adathalmaz egyesítése után előállt azon iskolák sokasága, amelyekben biztosan meghaladja a roma tanulók aránya az említett küszöböt, és / vagy biztosan van cigány kisebbségi program.

Az adatfelvétel során így 1036 iskola kapott kérdőívet. A válaszadási arány magas, több mint 39 % -os volt, amely biztosítja az adatok megbízhatóságát. (A feldolgozott adatok 95 %-os megbízhatóság mellett, $\pm 2,5$ %-os hibahatár mellett érvényesek.)

Demográfiai adatok

A válaszoló iskolák magas megbízhatósággal azokat reprezentálják, amelyekben a magyarországi általános iskolás korú roma népesség tanul. Az intézmények településméret szerint megoszlása, a roma népesség települési eloszlását követi.

Az iskolák eloszlása méret szerint (%)

tábla %	16 főig	17-26 fő	27-41 fő	41 fő felett	Eloszlás település szerint ⁵
1000 fő alatti	13,2	5,2	2,1	0,6	21,2
1001-3000 fő közötti	8,3	19,9	14,4	6,1	48,8
3001-10000 fő között	0,0	0,9	2,8	9,5	13,2
10000 fő feletti	2,5	0,9	5,2	8,3	16,9
Iskolaméret rétegek	23,9	27,0	24,5	24,5	100,0

Az egyes iskolaméretet jellemző egységekbe közel azonos arányban kerültek iskolák: a rétegettség egyenletes.

A táblázat a vizsgálat mintáját alkotó iskolák eloszlását egyszerre tünteti fel iskola- és településméret szerint (tábla %). Jól látható, hogy az eloszlás „átlós” elrendezésű, azaz a kisebb iskolák kisebb, a nagyobbak pedig nagyobb településen találhatóak. Ez az eloszlás közel azonosnak mondható a két évvel ezelőtti általános iskolai mintába került intézmények adataival.

A vizsgált intézmények 94,7 % központi iskola, a maradék számú intézmény működtet tagiskolát is. Ennek megfelelően a továbbiakban adataink a központi iskolákra vonatkoznak.

⁴ Babusik Ferenc: Roma gyerekeket képző általános iskolák. In: A roma népesség esélyei...

⁵ A szórványos adathiány miatt a települési eloszlás nem teljesen azonos az előző táblázatban közöltekkel.

A vizsgált intézmények roma tanulóaránya viszonylag magasnak mondható, mintába nem került olyan iskola, melyben ez az arány alacsonyabb lenne tíz százaléknál. Az eloszlás normális lefutású, az összes intézményben a roma gyerekek átlagos aránya közel ötven százalékos. A további számításokhoz az intézményeket roma tanulóarány szerint egyenletes rétegekbe sorolva a következő, egyenletes eloszlási sávokat kapjuk.

	roma %
10 - 25 %	25,4
25,1-38,5 %	25,6
38,51-62,5 %	25,6
62,51 % felett	23,3

Az egyes roma arányrétegekkel jellemezhető iskolák eloszlási adatai megerősítik az előző, 2000. évi kutatásban tapasztaltakat: a kisebb intézményekre jellemzőbb a roma tanulók magasabb aránya. Ez a jelenség természetesen összefügg az intézmények települési elhelyezkedésével, illetve azzal, hogy a roma népesség zöme kisebb településeken él.

Iskolák eloszlása roma arányréteg és településméret szerint

	500 fő alatti	501-1000 fő közötti	1001-3000 fő közötti	3001-10000 fő között	10000 fő feletti
10 - 25 %	18,2	16,7	25,0	27,7	36,7
25,1-38,5 %	13,6	23,6	26,7	31,9	20,0
38,51-62,5 %	22,7	31,9	26,7	29,8	15,0
62,51 % felett	45,5	27,8	21,5	10,6	28,3
összes	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A legkisebb, főleg zárványtelepüléseken az iskolák zöme igen magas arányban (62,5 % felett) képez roma gyerekeket. (Itt persze meg kell jegyezni, hogy az 500 fő lakos alatti települések aránya a mintában mindössze 6,6 %. Ugyanakkor a roma népesség települési szerkezetéből következik, hogy az ilyen apró falvakban arányuk eleve lényegesen magasabb az országos átlagnál.) Minél nagyobb a település, az ott található iskolák között a magas roma tanulóarányúak százalékos mértéke annál kisebb. Azonban a tízezer lakos feletti városokban az iskolák mintegy polarizáltak jelen a vizsgált mintában: zömük vagy alacsony, vagy igen magas roma tanulóarányú.

Miután megerősítve láthatjuk a már ismert demográfiai összefüggést az iskola és a település mérete, valamint a roma tanulók aránya között, érdemes egy olyan kérdéssel folytatni a tanulmányt, amely arra vonatkozik, hogy milyen az iskolakezdés kora, a roma gyerekeket képző iskolákra is jellemző-e az elsősök életkorának felfelé való eltolódása. A jelen kutatással párhuzamosan indított óvodai kutatásunk egyik tanulsága ugyanis, hogy az óvodákat elég magas arányban hagyják el hét éves koruk körül a gyerekek (és ez vonatkozik a romákra is): az óvodákban tanuló gyerekek 17 – 20 százaléka hatodik és hetedik életév közötti.

Az iskolakezdés kora

Arányok

Az iskolákba első osztályba beiratkozottak aránya korcsoportonként, intézményméret szerint (%)

összes elsőből	16 főig	17-26 fő	27-41 fő	41 fő felett	átlag
6-7 éves	68,9	69,1	56,9	60,3	63,8
7-8 éves	26,5	27,2	33,4	33,4	30,1
8 éves felett	4,5	3,6	9,7	6,3	6,0

Az előző, óvodai vizsgálat⁶ azon eredményét, mely szerint a gyerekek egy jelentős része 6 éves kor után még óvodába jár, megerősítik az iskolai adatok.

Az összes iskola közel harminc százalékában az elsősök 7-8 évesek, de van hat százaléknyi iskola, amelyben az elsős gyerekek 8 évesek vagy e feletti. Ez adat különösen azért figyelemreméltó, mert *a párhuzamosan végzett óvodai adatfelvétel szerint az óvodákban a 7 év feletti gyerekek aránya mindössze 1,4 %*. Mivel elsőben is lehetséges évisméltésre utalni gyerekeket, értelmezésünk szerint a több mint 4 % pontos különbség egyik oka ez lehet.

Az iskola méretével árnyalatokban összefügg ugyan az elsősök korösszetétele, azonban komolyabb tendencia nem állapítható meg.

Amennyiben a roma tanulóarány szerint vizsgáljuk az elsősök korösszetételét, komoly különbségeket fedezünk fel a nem roma, illetve a roma elsősök között. (Az egyes roma tanulóarány rétegekbe tartozó iskoláknál a korösszetétel szerinti belső struktúrát tüntetik fel a következő táblázatok.)

Az iskolákba első osztályba beiratkozott nem a gyerekek aránya korcsoportonként, roma tanulóarány réteg szerint (%)

	10 - 25 %	25,1-38,5 %	38,51-62,5 %	62,51 % felett	átlag
6-7 éves nem roma	64,8	70,2	72,2	72,1	69,8
7-8 éves nem roma	30,5	26,4	25,6	25,0	26,9
8 éves felett nem roma	4,7	3,4	2,1	3,0	3,3

Az iskolákba első osztályba beiratkozott roma gyerekek aránya korcsoportonként, roma tanulóarány réteg szerint (%)

	10 - 25 %	25,1-38,5 %	38,51-62,5 %	62,51 % felett	átlag
6-7 éves roma	47,4	54,6	59,2	55,3	54,1
7-8 éves roma	40,4	33,3	33,2	34,1	35,3
8 éves felett roma	12,2	12,0	7,6	10,6	10,6

Alapvető különbséget fedezhetünk fel a roma és a nem roma gyerekek iskolakezdési kora között.

Míg a nem roma gyerekek átlagosan közel hetven százaléka 6-7 éves kor körül kezdi az iskolát, addig a roma gyerekek esetében ez az arány alig több ötven százaléknál, egyúttal ők több

⁶ Lásd: Babusik Ferenc: A roma óvodáskorúak óvodáztatási helyzete. Új pedagógiai Szemle, 2003. június

mint tíz százalékos arányban 8 éves kor körül és e felett kezdenek. *A roma gyerekek iskolakezdési kora tehát alapvetően kitolódik.* (Az adatok fényében külön - és elsősorban a nevelési tanácsadók körében lefolytatandó, ott vizsgálendő - kérdésnek tartjuk, hogy ez az életkori kitolódás hogyan függ az iskolaérettségi vizsgálatoktól.)

Az iskolakezdés korának alapvető különbségein túl az iskolák roma tanulóaránya komoly mértékben befolyásolja a roma és a nem roma elsős gyerekek koreloszlását.

A legkisebb roma tanulóarányú iskolákban a 6-7 éves korú nem roma gyerekek aránya átlag alatti, egyúttal a 7-8 éves korúaké átlag feletti. (A magasabb roma tanulóarányú iskolákban nem figyelhetünk meg az átlagoktól való komolyabb mértékű eltéréseket.)

A roma gyerekek esetében a legkisebb roma tanulóarányú iskolákban ez a jelenség még erősebb mértékű: a 6-7 éves korúak aránya az elsősök között ötven százalék alatti, míg a 8 éves és e feletti gyerekek aránya igen magas. 12,2 %. A már említett párhuzamos óvodai felvételen a 7 év feletti óvodások aránya 2 % körüli értéken mozog. Az igen jelentős különbség egyik oka értelmezésünk szerint ugyancsak az évisméltésekben keresendő.

A magas roma tanulóarányú iskolákban a 8 éves és e feletti elsős roma gyerekek aránya ugyancsak nagyon magas, azonban az átlag felett kezdenek 6-7 éves korban is.

Az érdemi következtetések levonása előtt érdemes feltenni néhány kérdést. Látjuk, hogy az iskolák roma tanulóaránya, különösen, ha az alacsony, meglehetősen erővel és a nem roma gyerekekhez képest jobban befolyásolja az iskolakezdés korát a roma gyerekeknél. Felmerülhet tehát a gyanú, hogy az iskolák egy részébe a roma gyerekek később kerülnek be, mint a nem roma gyerekek. E mögött a feltevés mögött az az elképzelés, illetve olyan informális megfigyelések állnak, mely szerint a nevelési tanácsadók – amelyek az iskolaérettségi vizsgálatokat végzik – azon az iskolák felé, amelyekről feltételezik, hogy jobban értenek a roma gyerekek sajátosságaihoz, korábbi időszakban engedik a gyerekeket.

Megvizsgáltuk tehát a kérdést abból a szempontból, hogy befolyásolja-e az iskolakezdés korát az, hogy van-e az iskolában cigány kisebbségi program. Ugyanis azt előző vizsgálatainkból tudjuk, hogy amennyiben van ilyen program, valószínűbb, hogy az iskolák jobban ismerik a roma gyerekek sajátosságait (ezért pl. az ilyen iskolákban a gyógypedagógiai képzésbe járó roma gyerekek aránya alacsonyabb). Ennek megfelelően vélhető, hogy a nevelési tanácsadók az ilyen iskolák felé korábbi életkorban jelzik a roma gyerekekről azt, hogy iskolaérettek.

A roma gyerekeket képző iskolák közel felében, 45,7 %-ban van cigány kisebbségi program szerinti képzés. Az, hogy van-e ilyen képzés, igen erősen függ az iskola roma tanulóarányától: a következő táblázat a roma tanulóarány-rétegek függvényébe mutatja, az iskolák hány százaléka rendelkezik ilyen programmal:

Roma tanulóarány réteg	van program (%)
10 - 25 %	20,7
25,1-38,5 %	35,2
38,51-62,5 %	60,2
62,51 % felett	72,9

Miután látjuk, hogy egy iskolában minél magasabb a roma gyerekek aránya, annál valószínűbb, hogy ott van cigány kisebbségi program (noha még a legmagasabb roma arányú iskolák mind egyikében sincs feltétlenül) – tekintsük át az adatokat az előbbi kérdésfeltevésünk szerint.

Az iskolákba első osztályba beiratkozott roma gyerekek aránya korcsoportonként, roma tanuló-arány réteg szerint (%)

kisebbségi prg. van	10 - 25 %	25,1-38,5 %	38,51-62,5 %	62,51 % felett	átlag
6-7 éves roma	35,9	41,8	58,6	54,4	54,6
7-8 éves roma	50,0	48,3	34,1	37,0	37,1
8 éves felett roma	14,1	9,9	7,3	8,6	8,4
kisebbségi prg. nincs					
6-7 éves roma	51,1	59,0	57,7	67,9	60,1
7-8 éves roma	37,6	29,0	34,2	23,8	30,5
8 éves felett roma	11,3	12,1	8,1	8,2	9,4

Az adatok várakozásunkkal éppen ellenkező képet mutatnak: minél kisebb az iskolában a roma tanulók aránya, egyúttal van kisebbségi program, annál jobban kitolódik a roma gyerekek iskolakezdése – és ellenkezőleg, minél nagyobb a roma gyerekek aránya, egyúttal nincs kisebbségi program, annál korábban kezdik az iskolát.

Átlagait tekintve is, tehát függetlenül a roma gyerekek arányától, amennyiben van kisebbségi program, kevesebb roma gyerek kezdi az iskolát 6-7 éves korában.

Előjáróban már itt érdemes megjegyezni, hogy nem található összefüggés aközött, hogy milyen életkorban kerülnek elsőbe a roma gyerekek, és aközött, hogy mekkora arányban nem fejezik be az iskolát.

A gyógypedagógiai program meglététől nem függ ez a kérdés, noha ilyen képzés a vizsgált iskolák 45,6 %-ban van.

Az első osztályba beiratkozottak korcsoportstruktúrája, településméret szerint (%)

nem romák	500 fő alatti	501-1000 fő közötti	1001-3000 fő közötti	3001-10000 fő között	10000 fő feletti
6-7 éves nem roma	57,3	72,9	71,6	72,4	62,0
7-8 éves nem roma	26,2	23,2	26,0	26,8	33,4
8 éves felett nem roma	16,5	3,9	2,4	0,8	4,6
romák					
6-7 éves roma	49,5	60,3	59,8	48,3	50,2
7-8 éves roma	33,0	30,2	30,8	42,7	39,6
8 éves felett roma	17,5	9,5	9,4	9,0	10,1

Az első osztályosok kormegoszlását a település mérete ugyancsak befolyásolja. (Az előző kérdéssel összefüggésben itt megjegyzendő, hogy az egyes településméret kategóriákba tartozó iskolákban közel azonos arányban van cigány kisebbségi program, tehát a település mérete, mint az elsősök korát befolyásoló tényező önállóan tekinthető.)

A legkisebb, illetve a legnagyobb településeken a nem roma gyerekek az átlagnál jóval kisebb arányban kezdik 6-7 évesen az iskolát.

A legkisebb települések azok, amelyek iskoláiban a legnagyobb a 8 éves kor feletti roma és nem roma elsősök aránya.

A legnagyobb településeken az 1-2 évvel később, tehát 7-8 évesen elsős gyerekek aránya meglehetősen magas, ez az arány a romák esetén közel negyven százalék.

Az óvodai kutatás adataiból tudjuk, hogy a legkisebb települések azok, amelyekből a legkisebb eséllyel jutnak el roma gyerekek az óvodába. Amennyiben azt feltételezzük, hogy az iskolakezdés korát az óvodába nem járás kitolhatja (pl. az óvodát nem látogatott gyermeket a nevelési tanácsadó későbbi életkorban minősítheti iskolaértettnek) – úgy ezt a feltételezést a kistelepülésekre vonatkozó kormegoszlás megerősíti. Azonban az az adat, mely szerint a nem roma elsősök is jóval nagyobb arányban kezdik az iskolát 8 évesen, azt sejteti, hogy közülük is sokan nem járhattak óvodába.

A legnagyobb települések óvodai ellátottsága azonban valószínűleg megfelelő, tehát az óvodába nem járás nem lehet annak indoka, hogy a gyerekek, etnikai hovatartozásuktól függetlenül, magasabb arányban kezdik az iskolát később.

Szociálisan veszélyeztetettek arányai

Az óvodai kutatásból ismert összefüggés, hogy az óvodai intézményekben a veszélyeztetett gyereke aránya a roma gyerekek arányát követi, tehát elsősorban romákat nyilvánítanak veszélyeztetettnek. Az iskolák esetében hasonló összefüggésre bukkanunk.

Elsőbe beiratkozottak között a romák és a veszélyeztetettek átlagos aránya (%)

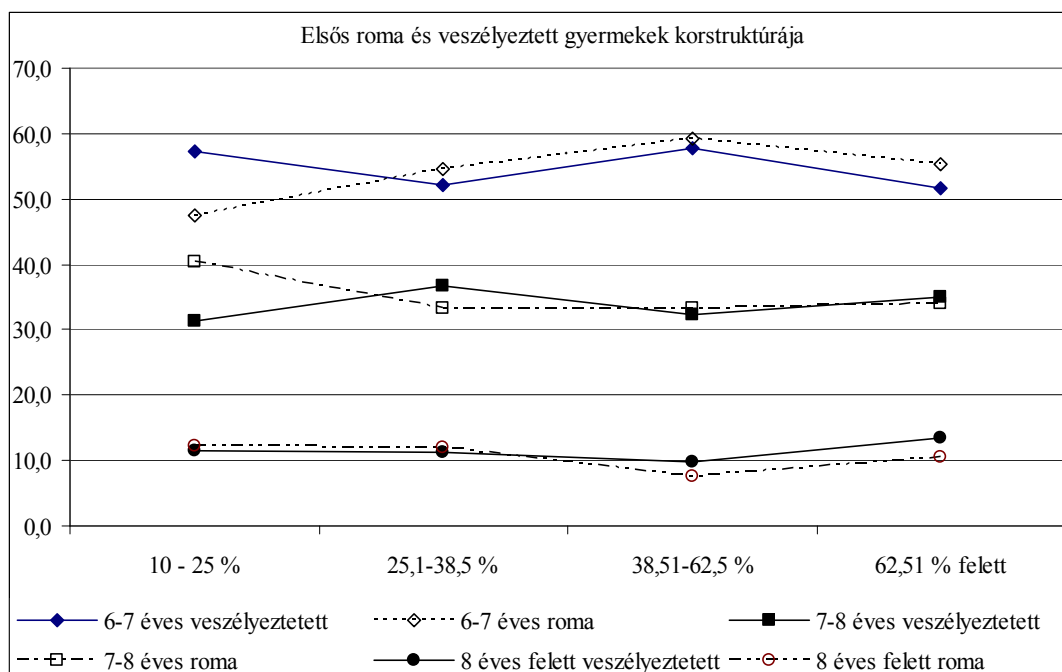
	10 - 25 %	25,1-38,5 %	38,51-62,5 %	62,51 % felett
6-7 éves roma	7,4	15,9	27,1	40,5
6-7 éves veszélyeztetett	7,5	8,8	12,3	17,7
7-8 éves roma	6,3	9,7	15,2	25,0
7-8 éves veszélyeztetett	4,1	6,2	6,9	12,0
8 éves felett roma	1,9	3,5	3,5	7,8
8 éves felett veszélyeztetett	1,5	1,9	2,1	4,6

Az iskolákban tanuló roma gyerekek arányának növekedése egyenesen maga után vonja a szociálisan veszélyeztetettnek nyilvánítottak aránynövekedését, azonban megfigyelhető, hogy átlagosan jóval kevesebb gyermeket nyilvánítanak veszélyeztetettnek, mint amekkora az elsősök között a romák aránya.

A legkisebb roma arányú iskolák jelentenek kivételt: ezekben az intézményekben a roma és a veszélyeztetett gyerekek aránya közel azonos. Mivel az alacsony roma arányú iskolák egyúttal elsősorban alacsony roma arányú települések vannak, illetve nem feltételezhető, hogy éppen ezeken a településeken lenne az átlagnál magasabb a veszélyeztetett romák aránya, egyetlen magyarázat adódik: a roma gyerekeket kevésbé ismerő iskolákban magasabb annak a valószínűsége, hogy egy gyermeket roma származása miatt veszélyeztetettnek nyilvánítsanak.

A 25 % -nál magasabb roma arányú intézmények mindegyikére jellemző, hogy az elsősök között a veszélyeztetettek aránya a romáknak közel fele.

Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy az alacsonyabb életkorú elsősök között magasabb a veszélyeztetettek aránya, egyúttal ez az arány minden esetben egyenesen követi a roma gyerekek arányát. (lásd a következő ábra adatait)

Mindebből az következik, hogy a veszélyeztetettnek nyilvánítottak aránya minden iskolában automatikusan követi a roma gyerekek arányát: szociálisan veszélyeztetettség és cigányság iskolai szinten közel szinonim fogalmak, noha nem fedik egymást száz százalékban.

Lineáris regresszióval vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy a roma gyerekek iskolai aránya 11 %-os erővel magyarázza a veszélyeztetettek arányát, ezen belül a legmagasabb roma arányú iskolák esetében a beta érték 0,24, azaz ezekben az iskolákban a magyarázó erő már 24 %-os.

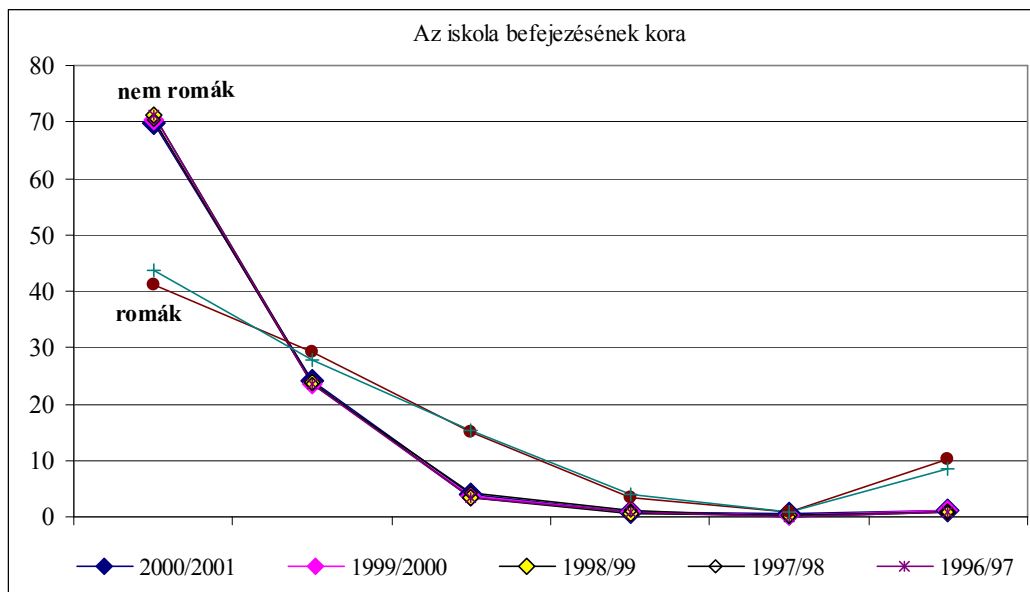
Megvizsgáltuk, hogyan függ a szociálisan veszélyeztetett (valamint a roma) elsősök korstruktúrája attól, van-e cigány kisebbségi program az iskolában. A szociálisan veszélyeztetettnek nyilvánítottak kormegoszlása erősen követi a roma gyermekekét, tehát az, hogy veszélyeztetettség és cigányság együtt járnak az iskolák gyakorlatában, akkor is megfigyelhető, ha az iskola elviekben „jobban ért” a roma gyerekekhez.

Az iskola befejezésének kora

Arányok

Az iskola elkezdésének korra vonatkozó összefüggései nyilvánvalóan más tényezőkből erednek, mint az iskola befejezésének korára vonatkozó összefüggések.

Ahhoz, hogy ez utóbbi kérdésről mérvadó képet kapjunk, az iskoláktól az elmúlt öt tanévre vonatkozóan kértük le a gyerekek adatait; az egyes tanévekben mely életkorban fejezték be az iskolát, vagy hagyták el végleg azt. A következő ábra a roma és a nem roma gyerekek esetében azt tünteti fel, hogy az adott tanévben az iskolát elhagyó gyerekek korösszetétele milyen.

Roma és nem roma gyerekek között igen jelentős, drámai különbség van abban, hogy hány éves korban fejezik be az iskolát, illetve abban, hogy befejezik-e egyáltalán.

A vizsgált iskolákban az elmúlt öt tanévben lényeges változás nem történt az iskola befejezésének korát, illetve a roma – nem roma különbséget illetően, a mai helyzet szinte azonos az öt évvel ezelőttivel.

A nem roma gyerekek alapvetően 15 éves korukra befejezik az iskolát, ezen belül 70 % 14 éves korára. 16 éves korban közel három százalék, a későbbi életkorokban pedig elenyésző arányban végzik el az általános iskolát.

A roma gyerekeknek csak 40-45 %-a fejezi be 14. életévére, 30 % körül van azok aránya, akik 15 éves korukra és 15 % körül azoké, akik 16 éves korukra végzik el az iskolát. A 17- vagy 18 éves korban végzők aránya érthető oknál fogva alacsony. Azonban évek keresztmetszetében stabilan 10 % körüli azok aránya, akik egyáltalán nem fejezik be az általános iskolát.

Az egyes intézmények természetesen különböznek abban a tekintetben, hogy mekkora folaik között az iskolát be nem fejező roma gyerekek aránya. A következő táblázatban az utolsó vizsgált tanév, a 2000/2001. tanév adatait tüntetjük fel.

Lemorzsolódási arányok	Iskola %
nincs	70,2
17 % -ig	10,8
17 - 33,3 % között	9,8
33,3 % feletti	9,2

Az iskolák 70,2 %-ban a roma gyerekek legkésőbb 18. életévükre befejezik az iskolát, ezekben az intézményekben nincs végső lemorzsolódás.

A maradék 29,8 % intézményi tömeg azonban nagyon megoszlik, hogy mekkora bennük a végső soron lemorzsolódó romák aránya. Ezt az intézményi tömeget három közel azonos méretű rétegbe soroltuk; a felső harmadban a roma gyerekeknek már több mint harminc százaléka nem fejezi be soha az iskolát.

A fenti adatok, különösen az a tény, hogy *az iskolák különböznek egymástól* a roma gyerekek lemorzsolódási arányait tekintve, elemzést igénylő kérdés. Ugyanis az eddigi kutatások azt igazolták, hogy a roma gyerekek iskolai hátrányait összetett jelenségrendszer magyarázza: egyszerre jelent oksági magyarázatot az óvodai, a nyelvi és kulturális hátrány, a kistelepülés elzártsága, az iskola sajátosságai (megkülönböztetés, fogyatékosná minősítés, stb.), stb.

Meg kellett tehát vizsgálni, hogy az iskolák miben különböznek egymástól, amely különbözőségek magyarázhatják a lemorzsolódási adatokban mutatkozó hatalmas eltéréseket.

Többváltozós eljárásokkal megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy roppant meglepő módon

- a település lélekszáma, a regionális elhelyezkedés,
- az iskola mérete,
- a roma gyerekek aránya,
- az elsősök között a veszélyeztetettek aránya nincs hatással a lemorzsolódás mértékére.

Ugyancsak nincs hatással az a tény, hogy az iskolában van-e cigány kisebbségi program, sem az, hogy folytatnak-e gyógypedagógiai képzést. Hasonlóan nem befolyásoló tényező az, hogy a roma gyerekek mekkora aránya vesz részt pl. angol, számítástechnika, vagy romológia képzésen.

Nem található összefüggés a lemorzsolódás mértéke és aközött, hogy milyen életkorban kezdik a roma gyerekek az iskolát. Persze ebben az esetben nem szabad megfeledkezni a több éves eltolódásról, azaz a mai iskolakezdési korstruktúra nem feltétlenül volt azonos a nyolc-tíz évvel ez előttivel (amikor azok a gyerekek voltak elsősök, akik ma 16-18 évesen fejezik be az iskolát, vagy be sem fejezik azt).

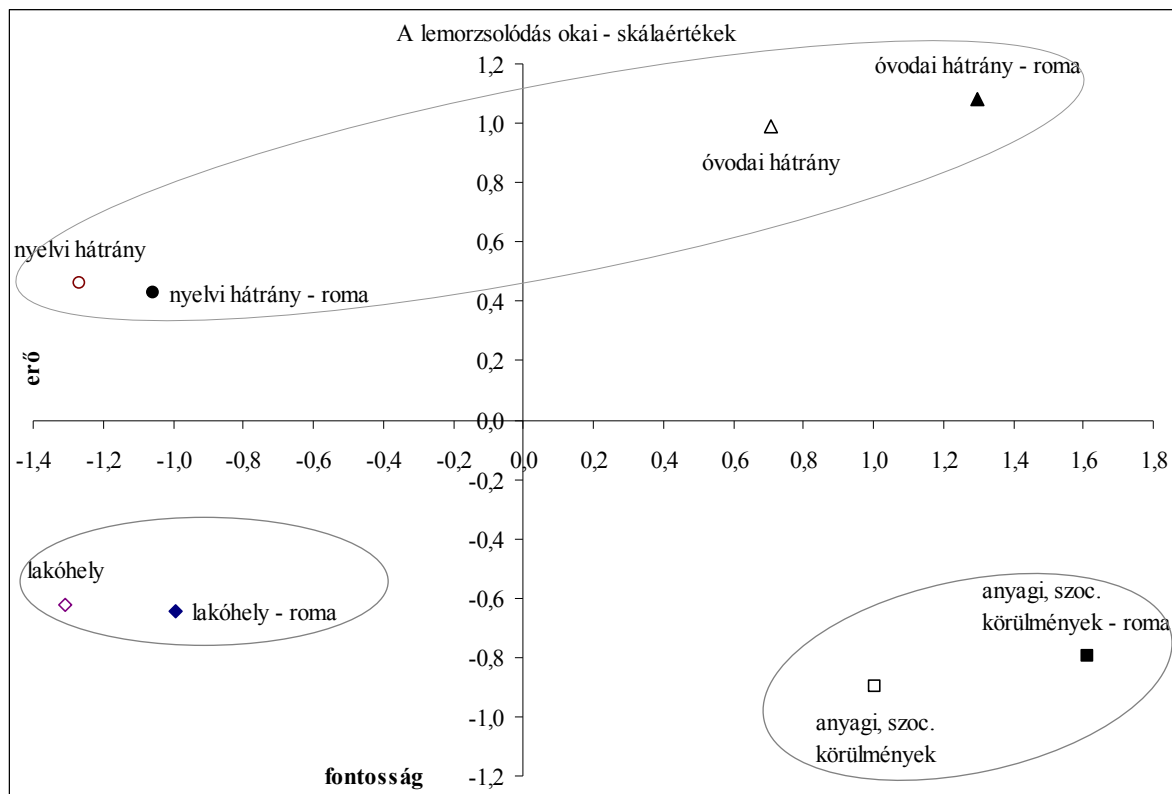
Mindez annyit jelent, hogy a lemorzsolódási arányt vagy olyan jellegű iskolai paraméterekkel lehet magyarázni, amelyek felvételére az általunk alkalmazott szociológiai felvétel nem alkalmas (a pedagógiai programok minősége, iskolai miliő, stb.), vagy olyan paraméterekkel, amelyek függetlenek a települési jellegzetességektől, mégis a roma családok sajátosságaira utalnak (pl. a szegénység mértéke).

Mindezek következtében javasoljuk az oktatási kormánynak olyan egyedi, esettanulmány jellegű vizsgálatok lefolytatását, amelyek egyszerre képesek a lemorzsolódás mértéke, a képzési sajátosságok, az iskolai klíma, valamint pl. a roma családok körülményei összefüggéseinek feltárására.

Vezetői attitűdök és okok

Az iskolai klíma, pedagógiai módszerek, stb. más kutatási eszközöket igénylő halmazából vizsgálatunk keretében egyet ragadhattunk meg: az iskolavezetők milyen attitűdökkel viszonyulnak a roma gyerekek sikertelenségéhez, lemorzsolódásához.

Állításokat fogalmaztunk meg azzal kapcsolatban, hogy a roma és a nem roma gyerekek kudarca, lemorzsolódása milyen okoknak köszönhető. Az egyes okoknak tulajdonított fontosság mértékét elemezve jutunk el az iskolavezetők attitűdjeihez.

A többdimenziós skálázás módszerével a vélt hatótényezők a „fontosság”, valamint a „hatás ereje” dimenziók mentén rendeződnek el.

(Az ábrán feltüntettük a későbbi faktorelemzés által kialakult csoportokat is.)

Az igazgatók a roma és a nem roma gyerekek esetén egyaránt komolyabb jelentőséget tulajdonítanak a szülők anyagi, szociális körülményeinek, valamint annak, ha a gyermek nem járt óvodába. Ezzel szemben a lakóhelyi elhelyezkedés, valamint az, ha a gyermek nem tud megfelelően magyarul, kisebb jelentőséggel bírt.

A skálaértékeken megfigyelhető, hogy roma és nem roma gyerekek között az egyes hatások fontossága és ereje szempontjából enyhe különbséget látnak a vezetők.

A legnagyobb fontosságot, egyúttal a legnagyobb hátráltató erőt az óvodai hátrányoknak tulajdonítják, míg a lakóhelyi környezet éppen ellenkezőleg, a legkisebb fontosságú és a legkisebb hatóerejű tényező a vezetők számára.

A vizsgálat következő fázisában faktorelemztük az adatokat, három faktorcsoporthoz különítve el.

- A nyelvi hátrányok, valamint az óvodáztatás elmaradása alkot egy faktort (a két nagy erejű hatás).
- Külön faktort képez a lakóhely, valamint az anyagi-szociális hátrány.

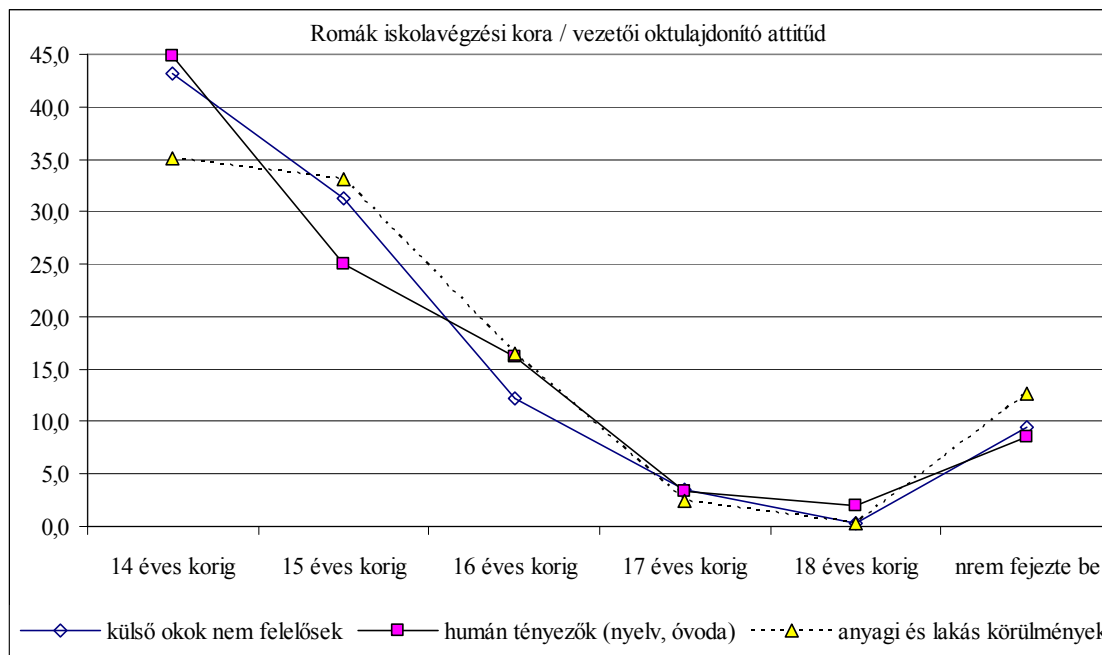
Ahhoz, hogy a válaszoló vezetőket csoportokba sorolhassuk, clustereket alakítottunk ki.

Végső clusterközéppontok a faktoregyütthatók átlagain

clusterek	factsc1	factsc2	factsc3
külső okok nem felelősek	-0,67474	-0,49639	-0,67791
humán tényezők (nyelv, óvoda)	-0,18368	-0,04236	0,96666
anyagi és lakás körülmények	1,07269	0,67826	-0,29843

A vezetők három csoportja különíthető el markánsan:

1. azok akik szerint a az egyes felsorolt okok egyike sem felelős a lemorzsolódásért – tehát szerintük elsősorban a gyerekek képességei és magatartása a meghatározó,
2. azok, akik szerint a nyelvi és az óvodai hátrányban keresendők az okok, valamint
3. azok, akik szerint a család anyagi, szociális és lakókörülményeiben keresendők az okok, egyúttal a humán tényezők kisebb jelentőséget tulajdonítanak.

A fenti ábra adatai azt mutatják, hogy az egyes iskolavezetői attitűddel jellemezhető intézményekben milyen a roma gyerekek koreloszlása a végzés, illetve a lemorzsolódás szempontjából. Jelentős különbségeket figyelhetünk meg tehát abból a szempontból, milyen szemlélettel rendelkeznek a vezetők és milyen az iskolai korstruktúra:

azokban az iskolákban, amelyekben a vezetők a humán tényezőket tekintik a lemorzsolódás, a kudarc legfontosabb okának, a roma gyerekek korstruktúrája a leginkább kedvező: a legmagasabb arányban itt végzik el 14 éves korukra az iskolát, illetve itt a legalacsonyabb a lemorzsolódottak aránya,

azok az iskolák, ahol a vezetők inkább a gyerekek alacsony képességeinek és erőfeszítéseik hiányának tulajdonítják a kudarcot (tehát a külső okoknak nem tulajdonítanak jelentőséget), az iskolavégzés koreloszlásában mérhető eredményessége közel hasonló az előbbihez,

azokban az iskolákban viszont, amelyekben a vezetők kizárólag az anyagi és lakás körülményeket okolják a kudarcért, az eredményesség látványosan rosszabb, mint az előző két vezetői attitűddel jellemezhető iskolatípusban: az iskolát 14 éves korban befejező roma gyerekek aránya 10 % ponttal alacsonyabb, mint az előző két típus esetén, illetve a lemorzsolódók aránya közel 5 % ponttal magasabb.

A roma gyerekek eredményessége és a vezetői szemléletmód közötti kapcsolat próbája az lehet, ha megnézzük, a nem roma gyerekek eredményességére hat-e a vezetői attitűd. Ez a próba abból a feltételezésből indul ki, hogy egy iskolában, amennyiben a vezető szemléletmódja befolyásolja a roma gyerekek eredményeit, úgy ezt a hatást nyilván az egész tantestület szemléletmódjára gyakorolt közvetett hatásán keresztül éri el. Ebben az esetben a nem roma gyerekek eredményei is mások, mint az egyéb iskolákban.

A próba pozitív eredményre vezetett: azon iskolákban, amelyekben a vezető csak az anyagi és lakáskörülményeknek tulajdonítja a kudarcot, a nem roma gyerekek eredményei is néhány százalékkal rosszabbak (közel 5 % ponttal kevesebben végeznek 14 éves korukban, illetve az amúgy elenyésző lemorzsolódási arány 1,3 %-ra szökik fel).

Többváltozós eljárással vizsgálva kiderül, hogy vezetői attitűdök tekintetében nincs különbség az iskolák között abban, hogy van-e cigány kisebbségi program, vagy milyen arányban járnak roma gyerekek pl. számítástechnikára.

Szükségesnek tűnik megjegyezni a következőt: láttuk, hogy a lemorzsolódási arányok meglehetősen függetlenséget mutatnak az egyes „kemény” paraméterektől, viszont függenek a vezetői attitűdöktől. Abban az esetben, ha a vezetői vélemények a valóságot fejeznék ki (pl. mely szerint a kudarc csak anyagi kérdésektől függ) – úgy a kemény paramétereknek ezt igazolniuk kellene: pl. találnánk eltérést az egyes települési fokozatokba tartozó iskolák esetében. Mivel nem találunk ilyen eltérést, ezért nagyon magas annak a valószínűsége, hogy valóban vezetői attitűdökkel találkozunk.

A vezetői attitűd tehát egyértelműen meghatározza az eredményességet. Kutatásunk keretében, mivel nem az iskolai szervezet, vezetői hatékonyság, stb. vizsgálata volt feladatunk, csak marginálisan térhettünk ki e kérdésre. Eredményünkből mindenesetre következik, hogy *felhívjuk a figyelmét az iskolai vezetés minősége és a roma gyerekek eredményessége közötti kapcsolatra.*

Amennyiben az eredményesség negatív mutatója a lemorzsolódás mértéke, úgy pozitív mutatónak kell felfognunk a továbbtanulás mértékét és irányát. Ezt vizsgáljuk a következőben.

Továbbtanulás

Arányok

A vizsgált általános iskolákban az összes diák közül átlagosan 89 – 97 % került be valamilyen középfokú képzésbe. Az alábbi táblázat adatai szerint még a legmagasabb roma aránnyal rendelkező iskolákban is 90 % feletti a bekerülési arány.

A roma diákok továbbtanulási mutatói korántsem ilyen biztatóak, átlagos továbbjutási rátájuk 60 – 68 % körüli értéken ingadozik, amely érték szinte független az iskola tanulóinak roma arányától.

Középskolába felvett diákok átlagos százaléka roma arányrétegek szerint

	10 - 25 %	25,1-38,5 %	38,51-62,5 %	62,51 % felett
összes felvett diák %	96,8	88,7	89,1	91,3
roma diákok közül felvett %	59,6	67,7	63,3	63,9

Az egyes középfokú képzési típusok nem egyenrangúak, különösen munkaerő-piaci szempontból az érettségit nélkülöző szakmunkásképzés minősül kisebb értékűnek. Előző kutatásokból ismert tény, hogy a roma diákok a szakmunkásképzésben erősen felülreprezentáltak, míg az érettségit nyújtó képzésekben arányuk átlag alatti, így az általános iskola utáni képzésben való részvételi arányaik munkaerő-piaci esélyegyenlőtlenségüket tovább növelik. Mindebből következően naturális felvételi arányaiknál is lényegesebb kérdés az, hogy a vizsgált iskolákból milyen

rális felvételi arányaiknál is lényegesebb kérdés az, hogy a vizsgált iskolákból milyen középfokú képzési típusokban tanulhatnak tovább. Összehasonlításként elsőként a nem roma diákok adatait tekintjük át.

Középfokra felvett nem romák megoszlása iskolai roma tanulóarány réteg szerint (%)

nem roma	szakm	szakk	gimn
10 - 25 %	38,6	39,1	22,4
25,1-38,5 %	38,2	38,3	23,6
38,51-62,5 %	52,0	27,7	20,4
62,51 % felett	58,8	32,2	9,0
átlag	46,8	34,7	18,5

A nem roma diákoknak átlagosan kevesebb mint fele (46,8 %) került szakmunkásképzésbe, ezzel szemben közel ötödük (18,5 %) gimnáziumba nyert felvételt.

Tanulságos áttekinteni, hogy a nem roma tanulók, az iskola roma tanulóarányától függően milyen megoszlásban nyertek felvételt az egyes iskolatípusokba. A közel negyven százalékos roma tanulóarányú és e feletti iskolák nem roma diákjai közel 14 % ponttal magasabb arányban mentek szakmunkásképzőbe, mint az ennél kisebb roma tanulóarányú iskoláké. Az igen magas arányban romákat képző általános iskolákból pedig az átlaghoz képest fele arányban kerültek gimnáziumba. *Az általános iskolákban tanuló romák aránya tehát a nem romák esetében is erősen befolyásolja a középfok választását, és/vagy az intézménytípus elérhetőségét.*

Középfokra felvett romák megoszlása iskolai roma tanulóarány réteg szerint (%)

roma	szakm	szakk	gimn
10 - 25 %	72,4	20,9	6,7
25,1-38,5 %	68,7	20,9	10,4
38,51-62,5 %	76,2	15,1	8,7
62,51 % felett	78,4	18,3	3,3
összes	77,8	15,6	6,5
átlaghoz képest	166,2	33,4	14,0

Az összes roma végzős 77,8 %-a jutott be szakmunkásképzőbe - ez a teljes, ide bejutott sokaság 166,2 %-át jelenti (vagyis a nem roma gyerekekhez képest több mint másfélszer nagyobb eséllyel jutnak be a roma gyerekek a szakmunkásképzésbe.

15,6 % jutott be szakközépiskolába - amely a teljes ide bejutott átlag 33,4 %-a - tehát a roma fiatalok az érettségít is nyújtó középfokú képzésbe az ide bejutottak összességének harmadát teszi ki.

Gimnáziumba összesen 6,5 % jutott be - *ez a teljes gimnáziumba felvett népesség hetede.*

Az értelmezéséhez egy dolgot nem szabad figyelmen kívül hagyni: a fenti adatok azt jelzik, hogy milyen arányban vették fel a gyerekeket az egyes középfokú képzési típusokra - az általános iskola tudomása szerint.

Az adatok nem beszélnek arról (hiszen az általános iskola a kimenetig követi a gyerekek pályáját), hogy milyen arányban kezdték el a képzést középfokon - továbbá tudjuk azt, hogy a roma gyerekek lemorzsolódási arányai a nem roma tanulók többszörösét jelentik.

Mindezek fényében várható, hogy az összesen 6,5 % gimnáziumba felvett roma általános iskolás töredéke végzi el ténylegesen a gimnáziumot.

Ismeretes az is, hogy a szakmunkásképző végzettség munkaerő-piaci szempontból nem előnyt jelent (inkább hátrányt) - az érettségi nélküli szakmai végzettség a gyakorlatban a munkanélkülisévé válás előszobája.

Munkaerő-piaci szempontból tehát az általános iskolát befejezett roma fiatalok összesen 15,6 – 22,1 %-a jut be esélyt nyújtó középfokú képzésbe, míg a nem roma fiatalok esetén ezek az arányok 34,7 – 53,2 %.

Az eddigi elemzések során tapasztaltak okán megnéztük, hogy milyen különbség van a cigány kisebbségi programmal vagy anélkül működő iskolák között a felvételi arányok tekintetében.

Ahhoz, hogy az esetleg meglévő különbségeket láthatóvá tegyük, az iskolákat rétegekbe soroltuk aszerint, hogy egyáltalán jutott-e be érettségit adó képzésbe rom gyermek, és ha igen, hány százalékuk.

Érettségit adó képzésbe felvett roma gyerekek százalékos rétegei

érettségi adó képzésbe felvett	megoszlás	kisebbségi prg	
		nincs	van
0 %	43,6	52,9	35,0
3 - 23 %	16,4	11,0	23,6
23 - 45,5 %	21,5	18,1	24,2
45 % felett	18,5	18,1	17,2

Az iskolák több mint negyven százalékából egyáltalán nem jutott be roma fiatal érettségit nyújtó képzésbe, csak szakmunkásképzésbe. (Azon iskolákat, amelyekből viszont bejutottak érettségit nyújtó képzésbe, három, közel egyenletes rétegbe soroltuk.)

A cigány kisebbségi program szerinti megoszlás igen megnyugtató képet fest. Egyrészt ezekből az iskolákból alapvetően több roma fiatal kerül érettségit nyújtó képzésbe (azaz a be nem kerültek aránya közel húsz százalékkal alacsonyabb az ilyen programmal nem rendelkező iskolákhoz képest). Komolyabb különbség csak azon kevés, mindössze 18,5 % iskola esetében nem mutatható ki, amelyekből eleve magas, 45 % feletti arányban kerülnek a roma fiatalok érettségit nyújtó képzésbe. (Feltehető, hogy ezek az iskolák a cigány kisebbségi programtól függetlenül hatékonyak.)

A cigány kisebbségi program tehát növeli az érettségi megszerzésének esélyét a roma fiatalok körében. Ugyanakkor igen lényeges kérdés az, hogy az érettségi szakmával társul-e, avagy gimnáziumi érettségit jelent (amely végső soron a felsőfokú továbbtanulás előszobája és a szakmai érettségéhez képest kevésbé hasznosul közvetlenül a munkaerő-piacon).

Érettségit adó képzésbe felvett roma gyerekek megoszlása iskolatípus és program szerint, rétegenként

érettségi adó képzésbe felvett	kisebbs prg nincs				kisebbs prg van			
	szakm	szakk	gimn	összes éretts	szakm	szakk	gimn	összes éretts
0 %	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0
3 - 23 %	83,7	11,6	4,7	16,3	84,9	10,9	4,2	15,1
23 - 45,5 %	67,7	21,7	10,5	32,3	67,7	26,1	6,2	32,3
45 % felett	25,2	53,1	21,7	74,8	37,7	41,1	21,2	62,3

Azon iskolák között, amelyekből viszonylag alacsony arányban kerülnek a roma fiatalok érettségit nyújtó képzésbe, cigány kisebbségi program szerint az iskolatípus megoszlásában nincs lényeges különbség.

Minél magasabb arányban kerülnek az iskolákból érettségit nyújtó középfokra a roma fiatalok, annál inkább az a tendencia érvényesül, hogy összességében a szakmát nyújtó képzésekbe magasabb arányban kerülnek, mint gimnáziumba – azokban az iskolákban, amelyekben van cigány kisebbségi program. Ennek megfelelően az ilyen programmal rendelkező iskolákban a szakmát is szerzett roma gyerekek össz-aránya magasabb.

A különbség oka szemléletinek tűnik: a kisebbségi program megléte vezetői (tantestületi) szemléletmódtól függ, hasonlóan az iskola hatékonyságát megalapozó pedagógiai módszerek alkalmazásához. A diákok továbbtanulásának iránya (szakközépiskola vs. gimnázium) nemcsak a szülők orientációján múló kérdés, hanem nyilvánvalóan befolyással van erre maga az általános iskola is.

Mivel a lemorzsolódás elemzésekor feltűnt, hogy a vezetők attitűdje igen komoly befolyásoló tényező, ezért elemeztük azt a kérdést, hogyan befolyásolja a vezetők megragadható szemlélete a továbbtanulás irányát – attól függően, hogy van-e cigány kisebbségi program az iskolában.

Vezetői attitűdök és okok

Elsőként érdemes szemügyre venni, hogy az iskolaigazgatók lemorzsolódással kapcsolatos attitűdje hogyan befolyásolja a roma gyerekek továbbtanulásának mértékét és irányát.

Romák továbbtanulási arányai – lemorzsolódásra vonatkozó oktulajdonító attitűd szerint

	szakm	szakk	gimn	összes érettségi
külső okok nem felelősek	74,5	17,7	7,8	25,5
humán tényezők (nyelv, óvoda)	75,4	19,2	5,5	24,6
anyagi és lakás körülmények	83,7	9,6	6,7	16,3

A fenti táblázat adatai messzemenőig igazolják az előfeltevést: *azokban az iskolákban, amelyekben a vezető olyan attitűddel rendelkezik, amely hatására a lemorzsolódás egyébként nagyobb, az érettségit adó képzésekbe felvett roma gyerekek aránya jóval alacsonyabb.* (Ehhez hozzá tartozik, hogy a lemorzsolódási arány önmagában nem befolyásolja a felvételi arányokat – ezt többváltozós elemzésekkel lehetett kimutatni. Ugyanakkor a lemorzsolódásra vonatkozó vezetői attitűd és a továbbtanulás iránya közötti összefüggést nem befolyásolja, hogy van-e cigány kisebbségi program az iskolában.)

A továbbtanulásra vonatkozó vezetői attitűdök.

A kutatási kérdőív szerkesztésekor úgy gondoltuk, érdemes az iskolák vezetőit megkérdezni arról, hogy a roma, illetve a nem roma gyerekek esetén milyen okok játszanak közre abban, hogy egyik vagy másik iskolatípusba jelentkeznek-e inkább.

Mivel az elemzés során kiderült, hogy a lemorzsolódás okainak tulajdonítása szerint vezetői attitűd-típusokat lehet megállapítani, ezért a következőkben a felvételi irányával kapcsolatos válaszokat is ilyen szempontból elemeztük. Eredményeink ismételten az iskolai vezetés szemlélete és az iskola eredményessége közötti szoros kapcsolatra hívják fel a figyelmet. Az elemzés folyamatát és az ebből eredő megállapításokat tekintjük át a következőben.

Az igazgatóknak feltett - a roma, illetve a nem roma gyerekekre vonatkozó - kérdések a következők voltak:

- a gyermek általános iskolai teljesítménye
- az általános iskola javaslata
- szülői elvárás, nyomás a gyerek felé
- családi hagyományok (pl. testvér is oda jár)
- a szülők anyagi, szociális körülményei
- az iskola által kínált szakma értéke a munkaerő-piacon
- az adott iskola biztosan felveszi ha jelentkezik
- az iskola közelsége, könnyű oda utazni

A vezetők ötfokú skálán értékelték, hogy az egyes okok milyen mértékben játszanak abban közre, hogy a roma, illetve a nem roma gyerekek szakk munkásképzésbe, szakközépiskolában, vagy gimnáziumban tanulnak-e tovább. Ezzel az eljárással összesen 48 kombináció szerint kaptunk a kérdésekre skálázott választ.

A skálázott eredményeket első lépésben faktorelemzésnek vetettük alá. A felfedett rejtett változók mentén összesen tizenkét egymástól jól elkülönülő vezetői csoportot kaptunk, ezek a következők (amelynél külön nem jelöljük, ott romákra és nem romákra, valamint minden iskola-típusra vonatkozik a válaszcsoport):

1. az általános iskola javaslata számít
2. a választott középiskola közelsége számít
3. a középiskola által kínált szakma munkaerő-piaci értéke számít
4. a családi hagyomány számít
5. a szülők anyagi, szociális körülményei számítanak – *érettségivel járó képzések esetén*
6. a gyermek általános iskolai teljesítménye számít – *szakmát adó képzések esetén*
7. a szülők elvárása számít – *romák esetén*
8. a szülők anyagi, szociális helyzete számít – *nem romáknál*
9. a szülők elvárása számít – *érettségi adó képzéseknél, nem romáknál*
10. a szülők anyagi, szociális helyzete számít – *gimnáziumba felvetteknél*
11. a gyermek általános iskolai teljesítménye számít – *gimnáziumba felvetteknél*
12. az adott középiskola biztosan felveszi a gyermeket - *szakk munkásképzésben*

Az egyes véleménynyalábokat egyesítő faktorok felsorolásából kitűnik, hogy a vélt okok egy része „univerzális”, más vélt okok romákra és nem romákra, illetve egyes képzési típusokra differenciáltak. A vélelmezett okok, az etnikai hovatartozás és a képzési típus egy variációi ugyanakkor jelentősen eltérnek egymástól. A vélt okok olyan értelmezése, amely egyúttal a vezetőket véleményalkotási típusokba is sorolja, clusterelemzési eljárást igényelt. Több kísérlet után végül hat olyan stabil clustert találtunk, amely a vezetőket markáns módon választja el. Az igazgatók markáns attitűdcsoportokat jelző clusterei:

1. Elsősorban az általános iskola javaslata a döntő a továbbtanulásnál, másodsorban a gyermek teljesítménye, ha szakmát adó, alacsonyabb presztízsű képzőhelyen tanul tovább. Átlag alatt fontos az iskola közelsége és a roma szülők elvárása. A csoport elnevezése⁷: *átlagost irányító*. (Az iskolák között ez a legnagyobb arányú csoport: 26,6 %.)
2. Ebben a clusterben az igazgatók a szakképző intézmény által kínált szakma értékét tartják döntőnek, egyúttal nem fontos az általános iskola javaslata, sem a középiskola közelsége, sem a szülők elvárása. A csoport elnevezése. *szakmai pragmatista*. (A csoportba az iskolák 15,2 % -a tartozik.)

⁷ Az elnevezések természetesen önkényesek.

3. Ebben a csoportban a vezetők csak a roma szülők elvárását látják döntőnek, ezzel szemben átlag alatt értékelnek sok vélt okot: Az iskola elvárását, a szakma munkaerő-piaci értékét, a családok anyagi, szociális körülményeit és hagyományát. A csoport elnevezése: *roma elvárások*. (12,2 %)
4. E clusterben a vezetők az érettségit adó képzésbe járó gyerekek szülei elvárását, illetve a romák anyagi helyzetét emelik ki fő okként, egyúttal átlag alatt értékelik okként a családi hagyományok szerepét, a szakmai képzésbe kerülő gyerekek általános iskolai teljesítményét, illetve a nem roma szülők anyagi helyzetét. Az érettségit adó képzésekbe felvett gyerekek teljesítménye semleges értéket mutat. A csoport elnevezése: *az iskola tehetetlen*. (A csoport mérete 11,7 %.)
5. Ebben a csoportban az igazgatók a középiskola közelségét és a családok hagyományait, valamint a roma családok elvárásait emelik ki. Ugyanakkor a legtöbb egyéb okot közepes mértékben, de ugyancsak lényegesnek látják. A csoport elnevezése: *minden számít*. (A csoportba az iskolák 26,6 % -a tartozik.)
6. Az utolsó clusterbe tartozó vezetők szemében a középiskola közelsége, a szakmai képzésbe kerülő gyerekek teljesítménye jelentős, de lényeges a szülők anyagi, szociális helyzete is abban az esetben, ha a gyermek érettségit adó képzésbe kerül. Igen erősen az átlag alatt értékelik a szülők anyagi helyzetének meghatározó mivoltát és a szülői elvárásokat. Ugyanakkor ők azok, akik lényegesnek látják, hogy olyan iskolába jelentkezik a gyermek, amelybe biztosan fel is veszik majd. A csoport elnevezése: *pragmatisták*. (Ez a csoport a legkisebb: mindössze 7.9 %)

A továbbtanulásra vonatkozó attitűdökre nézve elsőként megvizsgáltuk a lemorzsolódási arányokat.

	nincs lemorzsolódás	17 % lemorzsolódásig	17 - 33,3 % lemorzsolódás	33,3 % feletti
átlagost irányító	66,7	11,1	12,3	9,9
szakmai pragmatista	72,0	12,0	6,0	10,0
roma elvárások	56,8	18,9	8,1	16,2
az iskola tehetetlen	61,9	14,3	16,7	7,1
minden számít	73,8	8,3	10,7	7,1
pragmatisták	90,5			9,5
átlag	69,2	11,1	10,2	9,5

A legkisebb lemorzsolódási arányú iskolák azok, amelyekben a vezetők „pragmatisták” – az ilyen vezetőjű iskolák aránya közel húsz százalékkal átlag feletti.

A „szakmai pragmatista”, illetve a „minden számít” attitűddel bíró vezetők iskoláiban ugyancsak kisebb a lemorzsolódás, de az átlag felett mindössze pár százalékkal.

A „roma elvárások” elnevezésű attitűddel rendelkező vezetők iskoláiban a legmagasabb a lemorzsolódás aránya.

A többi attitűdcsoportba tartozó vezetők iskoláiban a lemorzsolódási arányok ingadozása átlag körüli értéket mutat, tehát eredményességi szempontból semleges értékűnek tekinthető.

Miután a továbbtanulás iránya szempontjából az igazgatókat attitűdjeik alapján csoportokba soroltuk, válik lényegessé a kérdés: az attitűdcsoportok szerint milyen különbség van a továbbtanulásban.

Diákok továbbtanulási százalécai – vezetői attitűdök szerint

	összes diák				romák			
	szakmun kask.	szakkö- zép.	gimnázi- um	összes éretts	szakmun kask.	szakkö- zép.	gimnázi- um	összes éretts
átlagost irányító	48,4	33,8	17,8	51,6	77,3	18,8	3,9	22,7
szakmai pragmatista	45,6	37,2	17,3	54,4	74,9	16,2	9,0	25,1
roma elvárások	47,0	36,6	16,4	53,0	84,1	12,4	3,5	15,9
az iskola tehetetlen	52,9	29,8	17,4	47,1	80,0	15,3	4,7	20,0
minden számít	45,1	33,7	21,2	54,9	76,4	14,3	9,4	23,6
pragmatisták	44,1	37,0	18,9	55,9	70,9	17,9	11,2	29,1
átlag	47,1	34,4	18,5	52,9	77,4	15,9	6,7	22,6

A továbbtanulás irányára vonatkozó vezetői attitűdök, várakozásaink szerint komolyan befolyásolják a gyerekek továbbtanulásának irányát – de elsősorban a roma gyerekek körében (tehát azoknál a gyerekeknél, akik teljesítménye fokozott pedagógiai erőfeszítést is kíván).

Az előzőekben kiemelt három vezetői attitűd esetén az összes érettségit adó képzésbe felvett diák aránya némiképp meghaladja az átlagot, míg a „roma elvárások” attitűddel rendelkező vezetők iskoláiban átlagon marad. Azonban ez a vezetői attitűd a roma diákok továbbtanulási mutatóit kifejezetten negatívan befolyásolja: ezekben az iskolákban az érettségit adó képzésekbe felvett romák aránya jóval átlag alatti (egyúttal ezekben az iskolákban a legmagasabb a csak szakmunkásképzésbe bekerült romák aránya). *A vezetők attitűdje tehát komoly mértékben meghatározza a továbbtanulásban megmutatkozó eredményességet.*

Ehelyütt érdemes visszatérni a kérdésre: hogyan függ össze attitűd és kisebbségi program?

Roma gyerekek továbbtanulási százalécai – vezetői attitűdök szerint

	kisebbs prg nincs				kisebbs prg van			
	szakmu nkask.	szakkö- zép.	gimnázi- um	összes éretts	szakmun kask.	szakkö- zép.	gimnázi- um	szakmun kask.
átlagost irányító	79,8	17,6	2,6	20,2	75,1	19,6	5,4	24,9
szakmai pragmatista	76,2	17,2	6,6	23,8	75,2	14,4	10,4	24,8
roma elvárások	87,8	12,2	0,0	12,2	83,1	13,3	3,6	16,9
az iskola tehetetlen	80,7	12,8	6,6	19,3	78,6	18,3	3,2	21,4
minden számít	76,3	14,5	9,2	23,7	80,0	11,5	8,5	20,0
pragmatisták	70,1	14,9	15,0	29,9	67,5	31,3	1,3	32,5
átlag	78,5	15,1	6,5	21,5	77,5	16,3	6,3	22,5

Mint a tanulmány elején megjegyeztük, az iskolák közel ötven százalékában van cigány kisebbségi program. Az egyes vezetői attitűdökkel rendelkező iskolák között ebben nincs különbség; egyedül a „pragmatista” attitűddel rendelkező vezetők iskolái a kivétel: ezek mindössze 24 % ban van kisebbségi program szerinti képzés.

E vezetők iskoláiban, mint tudjuk, az érettségivel járó középfokú képzésbe felvett romák aránya magasabb – egyúttal azon iskolák, amelyekben nincs kisebbségi program, inkább gimnáziumba, amelyekben van, viszont inkább szakközépiskolába irányítják a gyerekeket. (Azért beszélhetünk irányításról, mert nem feltételezhető, hogy a szülők önmagában vett szándéka összefügghetne egy rejtett vezetői attitűddel.)

Bebizonyosodott tehát, hogy akár a lemorzsolódás, akár a továbbtanulás kérdését nézzük, a hatékonyságot leglényegesebben befolyásoló tényező az igazgató szemléletmódja. Azt is láttuk, hogy az iskolák viszonylag kis hányadában van olyan vezető, akinek szemléletmódja magas hatékonyságot – alacsony lemorzsolódási és magas érettségig adó képzésbe való felvételi rátát – eredményez.

Nézetünk szerint a vezetői szemléletmód, vezetői-pedagógiai hatékonyság nem azonos a ma elterjedt minőségbiztosítási rendszereknek való megfeleléssel. Ezért *javasoljuk az oktatási tár-
cának olyan célzott kutatás lefolytatását, amely mélységében feltárhatja az iskolák vezetőinek hatékonyságát befolyásoló tényezőket. Ennek nyomán kidolgozhatók olyan továbbképzési és egyéb eljárások, amelyek javíthatják e hatékonyságot és nyomában csökkenthetik a roma gyerekek lemorzsolódási arányát, valamint javíthatják az érettségig adó képzésekbe való felvételi mutatóikat.*